

Johdattakaa meitä uskonnon- filosofiaan

Timo Helenius, Timo
Koistinen ja Sami Pihlström
(toim.), *Uskonnonfilosofia*.
WSOY, Helsinki 2003. 422 s.

Suomeksi ei toistaiseksi ole ollut saata-
villa kunnollista johdatusta uskonnon-
filosofiaan: aikaisemmat johdatusteok-
set ovat jo vanhentuneita tai liian ka-
pea-alaisia. Niinpä odotukset olivat
korkealla, kun WSOY julkaisi Timo
Heleniuksen, Timo Koistisen ja Sami
Pihlströmin toimittaman *Uskonnonfilo-
sofian*, jonka on tarkoitus toimia johda-
tuksena modernin uskonnonfilosofian
keskeisiin kysymyksiin. Painopiste on
vahvasti analyttisessä traditiossa, mutta
myös mannermaista käsitellään. Teos on
ensisijaisesti tähdätty filosofian ja teolo-
gian oppikirjaksi; toisaalta toimittajat
uskovat sen olevan hyödyksi kenelle ta-
hansa uskonnollisten ja maailmankatso-
muksellisten kysymysten pohdinnasta
kiinnostuneelle. Onnistuuko *Uskonnon-
filosofia* täyttämään uskonnonfilosofi-
sen tyhjiön?

Toimittajatrio on saanut liikkeelle
varsin nimekkään kirjoittajajoukon, jo-
hon kuuluu maamme eturivin filosofe-
ja ja teologeja; tuloksena on kuuden-
toista artikkelin ja yli 400 sivun koko-
elma. Pyrin sanomaan lähes jokaisesta
artikkelista jotakin, mutta yhdestäkään
en tämän arvostelun puitteissa voi
sanoa paljoa.

Artikkelit on jaoteltu viiteen eri osi-
oon, joita ennen Simo Knuutila ker-
too, mitä uskonnonfilosofia on. Knuut-
tila lähestyy uskonnonfilosofiaa tiiviillä
historiikilla ja katsauksella sen moder-
neihin pääsuuntauksiin. Valitettavasti
katsaus pääsuuntauksiin on epätarka-
ka ja sisältää joitakin harmillisia erhei-
tä, joista seuraavassa pari. Esimerkiksi
toisin kuin Knuutila esittää, Richard
Swinburne ei väitä, että Jumalan *ole-
massaolo* on rationaalisesti todistettavis-
sa, vaan jotakin olennaisesti heikom-
paa (ja hieman tervejärkisempää): väitelau-
se ”Jumala on olemassa” on *todennä-
köisemmin* tosi kuin epätosi.

Reformoituja epistemologeja Knuut-
tila tulkitsee oudon evidentialistisessa
valossa: hän muun muassa näyttää ajat-
televan, että heidän mukaansa kristin-
uskon sisällä uskonlauseet ovat ei-todis-
tettavien uskonnollisten peruskomus-
ten perusteella todistettavia. Kuitenkin
esimerkiksi Alvin Plantingan – josta
puhutaan aina, kun reformoidusta
epistemologiasta puhutaan – kristillis-
epistemologisen mallin mukaan ei vain
teistinen jumalausko vaan myös kristil-
liset uskomukset ovat välittömästi (esi-
merkiksi Raamattua luettaessa) synty-
viä peruskomuksia, joiden uskomi-
nen voi olla täysin oikeutettua, ratio-
naalista ja taattua (*warranted*) ilman
minkään valtakunnan todistamista tai
argumentaatiota. Knuutilan esityksen
perusteella saa helposti harhaanjohta-
van kuvan, että reformoitu epistemolo-
gia olisi ikään kuin uskonnonsisäis-
tä evidentialismia.

Filosofien Jumala ja kritiikin mahdollisuus

Ensimmäisessä osiossa on tarkoitus kä-
sitellä ”filosofisia tapoja tarkastella ky-
symystä Jumalasta” (10). Pauli Annala
tutkii, miksi ja missä filosofiansa vai-
heessa Platon, Kant ja Husserl ottavat
Jumalan filosofian kyytipojaksi. Anna-
lan artikkeli vain on paremminkin joh-
datus Platonin metafyyssisiin spekulaa-
tioihin, Kantin tietoteoriaan ja Hus-
serlin fenomenologiaan kuin mihin-
kään uskonnonfilosofiseen: valtaosa
tilasta uhrataan herrojen muun filoso-
fian esittelyyn, jonka jälkeen vajaan si-
vun tai kahden verran per filosofi kajo-
taan Jumalaan.

Teoksen tavoitteita palvelee parem-
min Timo Koistisen mielenkiintoinen
artikkeli filosofisesta teismistä. Tämän
tulkintatavan mukaan uskonnon in-
tellektuaalisessa keskiössä on transsen-
dentti ja ruumiiton persoona, Jumala,
joka on yleensä kaikkivaltias, kaikki-
tietävä, täydellisen hyvä ynnä muuta.
Teistien mukaan usko tällaisen olion
olemassaoloon on uskonnon filosofi-
nen ydin. Tämän uskomuksen ratio-
naalisuuden ja totuusarvon mukana
koko uskonto joko kaatuu tai seisoo:
niinpä teismissä onkin pidetty tärkeä-
nä muun muassa Jumalan ominaisuuksien
analyysia ja uskonnon rationaa-

lisuuden arviointia a/teististen argu-
menttien valossa.

Koistinen esittelee kaksi teistiseen
ongelmanasetteluun kriittisesti asen-
noituvaa ajattelutapaa. Wittgensteini-
laisen tradition mukaan uskonto on fi-
losofisen teismien abstrahoinnin jäljiltä
pelkkä luuranko, mikä tekee teismis-
tä uskonnollisesti merkityksettömän
lähestymistavan: uskonnollista uskoa
ja puhetta Jumalasta ei voida mielek-
käästi tarkastella sitä konstituovasta
uskonnollisesta käytännöstä erillisenä,
eikä sen rationaalisuuden arvioiminen
tieteellisen ajattelun nojalla johda kuin
kielelliseen sekaannukseen. Toisenlais-
ta kritiikkiä tarjoaa Jumalan lausumat-
tomuutta korostava mystinen tradi-
tio: ihmisymmärrys ja -kieli eivät pys-
ty vangitsemaan radikaalisti transsen-
denttia Jumalaa. Näyttää kuitenkin
siltä, että mystinen traditio joutuu tur-
vautumaan wittgensteinilaisiin ajatuk-
siin uskonnollisten väitteiden kieliopil-
lisesta erityisluonteesta välttääkseen si-
säisen ristiriidan.

Kirjan seuraavan osion, Uskonnon
kritiikki ja ymmärtäminen, avaa Ilkka
Niiniluodon artikkeli ateismista. His-
toriallisen katsauksen jälkeen Niini-
luoto käy käsitteanalyysiin, jossa ateismi
ja agnostisismi valaistaan riittävän läpi-
kotaisesti. Tämän jälkeen hän luo kiin-
nostavia mutta pikaisia katsauksia eri
teemoihin, esimerkiksi uskontokritii-
kin luonteeseen ja ateismin eri muotoi-
hin: tieteelliseen ja filosofiseen. Koska
ateismia ei nähdäkseni kannata perus-
taa tiedeuskolle, olisin mielelläni luke-
nut laajemmalti Niiniluodon kannat-
taman filosofisen ateismin perusteista:
miksi hyväksyä näkemys, että jumala-
näytön puutteesta seuraa ateismi eikä
agnostisismi? Ateistinen uskontokri-
tiikki – jota ei tässä teoksessa muualla
tavata – olisi ansainnut huomattavasti
enemmän sivuja osakseen.

Sami Pihlström tarkastelee relati-
vismien ongelmaa erityisesti uskonnol-
listen käytäntöjen yhteydessä. Ongel-
ma nousee, jos tunnustamme erilais-
ten inhimillisten käytäntöjen erityis-
laatuisuuden ja yritämme ymmärtää
niitä sisältä käsin. Jos hyväksymme nä-
kemyksen, että käytännöt asettavat it-
se omat norminsa, tuntuu niiden ul-
kopuolinen kritiikki mahdottomalta.
Pihlström keskittyy siihen, miten rela-
tivismien problematiikka ilmenee witt-

gensteinilaisessa uskonnonfilosofiassa, pragmatismissa ja reformoidussa epistemologiassa. Hänen kantansa – ehkä hieman vastahakoinen – on, että tietynlainen relativismi ei ole vältettävissä, että relativismin ongelma palaa aina ”vaivaamaan älyllisesti vastuuntuntoista ajattelijaa” (174). Toisaalta Pihlström ei halua kokonaan torjua kriittisen vertailun mahdollisuutta. Täysin epämääräiseksi kuitenkin jää, kuinka paljon painoarvoa sille pitäisi antaa, jos relativismi tunnustetaan.

Pihlströmin argumentaatio on kiinnostavaa ja paikoin kiistanalaista (esim. reformoidun epistemologian tulkinta), mutta rajoitun tässä kommentoimaan vain yhtä asiaa. Johdannossa ja otsikossa Pihlström antaa ymmärtää, että hän tulee vertailemaan uskontoa ja tiedettä, mutta tämä jää tekemättä: tieteen käytännöistä hän ei puhu juuri mitään, ja uskonnollisia käytäntöjäkin hän lähinnä vain lähestyy. Keskiössä on uskonnollisen elämän käytäntösidonnaisuutta korostavasta ymmärtävästä lähestymistavasta seuraava relativismin ongelma. Tässä kuviossa ”tiede” on vain sivuseikka, ikään kuin nimilappu uskonnon ulkopuoliselle kritiikille: mitään syvällisempää tai sisällöllisempää *vertailua* ei suoriteta.

Kielin kokemuksesta

Seuraavan osion aiheena on uskonnollinen kieli ja kokemus. Kielelle uhraataan kaksi artikkelia, kirjoittajina Heikki Kirjavainen ja Timo Helenius. Kirjavainen tarkastelee uskonnollisen kielen semantiikkaa. Valitettavasti hänen artikkelinsa, joka sisältää varsin raskasta kielifilosofiaa, ei oikein istu johdatus-teokseen – johdatuselliset tavoitteet tuskin ovat olleetkaan päällimmäisenä mielessä, jos tarkoitus ”ei ole niinkään esitellä käynnissä olevaa keskustelua uskonnollisen kielen luonteesta kuin hahmotella tiettyä, sitä koskeva filosofisesti perusteltu kanta” (209). Heleniuksen artikkeli taas on väärässä paikassa jo siitäkin syystä, että se on Ricoeurin kieliteorian yleinen esitys, joka ei koskaan tunnu pääsevän uskonnolliseen kieleen asti.

Leila Haaparannan aiheena on uskonnollinen kokemus, joka on viime aikoina ollut varsin suosittu puheen-

aihe. Haaparannan mukaan kysymys uskonnollisten kokemusten käsitteellistämisestä on keskeinen. Monet uskonnonfilosofit ovat pitäneet niitä sanoin kuvaamattomina. Tämä näkemys on kuitenkin hylättävä, mikäli niiden todistusvoimaan nojaten halutaan perustella tai oikeuttaa uskonnollisia uskomuksia. Ikävä kyllä Haaparanta esittelee kovin lyhyesti aiheeseen liittyviä ajatuskulkuja.

Haaparannan vain puolitoistasivuisen katsaus uskonnolliseen kokemukseen uskon oikeuttajana onkin varsin sotkuinen. Hän viittaa liutaan filosofeja, joiden mukaan uskonnolliset kokemukset voivat tukea uskonnollisia uskomuksia samoin kuin havainnot tukevat tieteellisiä väitteitä. Selvää on, että ainakin Plantinga on joutunut vääriin seuraan. Hänen mallissaan uskonnolliset perususkomukset toki syntyvät tietyissä otollisissa olosuhteissa ja ovat sellaisenaan oikeutettuja, mutta tähän ei tarvita mitään evidentialista tukemissuhdetta. On myös kyseenalaista, tarkoittaako William Alston mitään tällaista puhuessaan uskonnollisten uskomusten oikeutuksesta. Haaparanta näyttää itsekin tiedostavan, ettei Alston pidä tieteellistä ja uskonnollista uskomusten muodostamisen käytäntöä kriteereiltään yhtäläisinä, mutta silti hän lopettaa: ”[Alstonin ja muiden], jotka pitävät uskonnollista kokemusta uskoa tukevana evidenssinä [...] on verrattava uskonnollisia uskomuksia ja niitä tukevia kokemuksia tieteellisiin uskomuksiin ja niitä tukevaan evidenssiin [...]” (285). Ensinnäkään kaikki Haaparannan mainitsemat filosofit eivät ajattele uskonnollisen kokemuksen tarjoavan tieteellisenkaltaista evidenssiä uskolle; toiseksi lukijalle ei perustella, miksi kaikenlaisen evidenssin pitäisi täyttää juuri *tieteelliset* evidenssin kriteerit.

Minä, moraalit ja paha

Kahdessa viimeisessä osiossa liikutaan antropologian ja etiikan alueilla. Oli Koistinen tarkastelee sielun kuolematommuuden mahdollisuutta lähinnä Descartesin ja Kantin kanssa keskustellen. Koistinen hyödyntää hieman myös uudempaa mielenfilosofiaa, mutta ei jostain syystä esittele lainkaan uskonnonfilosofisessa kontekstissa käytyä

nykykeskustelua.

Virkistävän tuulahduksen tuo feminististä uskonnonfilosofiaa käsittelevä Marja Suhosen artikkeli, joka onkin mielestäni koko teoksen positiivisin yllätys. Suhonen esittelee feminististä miehen järjen ja jumalakäsityksen kriittikkä ja feministisen uskonnonfilosofian positiivista panosta, joista seuraavassa maistaisia. Feministit ovat arvostelleet miehistä jumalakuvaa muun muassa siihen kytkeytyvästä totaalisesta vallan ajatuksesta. Tällaisen jumalakäsityksen käyttö alistamisen ja tuhoamisen välineenä on osoitus sen epäeettisyydestä: seksismi, rasismi ja luonnon väärinkäyttö käyvät esimerkeistä. Tässä näkyy Suhosen mainitsema feminismille tyypillinen etiikan korostus: ei tule arvioida pelkästään sitä, miten jumalakäsitystä pitäisi käyttää, vaan myös sitä, miten sitä *voidaan* käyttää ja *on käytetty*. On myös kysyttävä, kuinka Jeesuksen – miehen – seuraaminen voisi tuoda naisille täytymyksen. Tämä on usein johtanut joko Jeesuksen merkityksen hylkäämiseen tai hänen roolinsa uudelleentulkintaan. Suhonen esittelee monipuolisesti erilaisia feministisiä näkemyksiä. Yhteistä niille vaikuttaisi naisnäkökulman seurauksena olevan enemmän tai vähemmän radikaalin pesäeron tekeminen traditionaaliseen uskonto- ja jumalakäsitykseen.

Tekee mieli kysyä, eikö kuitenkin miehen tai naisen, joka uskoo (tai katsoo uskovansa) hyvin perusteiden vaikkapa juuri feministien kritisoiman jumalakäsityksen totuuteen, ole hyväksyttävää pitäytyä tässä käsityksessä, vaikka sitä onkin käytetty ja voidaan yhä käyttää epäeettisesti? (Pitäisikö hylätä mikä tahansa käsitys, jota on käytetty ja voidaan yhä käyttää epäeettisesti?) Niin, ehkäpä näkökulmani on vain fallisen ajattelun vääristämä. Oli miten oli, totunnaisuuksia tukistava feminismi on tervetullut tulokas uskonnonfilosofian kentälle. Aika näyttää, saako sen sanoa vastakaikua.

Tommi Lehtonen kirjoittaa pahan hellittämättömästä ongelmasta. Hän rajoittuu pääasiassa esittelemään kahdenlaisia teodikeoita: toiset vetoavat vapaaseen tahtoon, jonka arvon katsotaan ylittävän sen väärinkäytöstä koituvan pahan; toiset väittävät, että pahaa tarvitaan, että hyvä tulisi mahdolliseksi. Artikkelit kärsii kuitenkin pahasta

puutteesta: Lehtonen ei esittele ainutkukaan evidentialista (probabilistista) argumenttia pahasta, vaikka keskustelu pahan ongelmasta on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana – ainakin filosofisissa piireissä – kasvavassa määrin keskittynyt loogisten (deduktiivisten) argumenttien sijasta juuri evidentialisten argumenttien ympärille (esim. William Rowen argumentit). Nyt käsitteilyn ulkopuolelle jää myös teistien (esim. Alston) skeptinen vastine, jonka mukaan paha ei ole evidenssiä Jumalan olemassaoloa vastaan *siitä huolimatta*, että emme tiedä mitään uskottavaa syytä, miksi Jumala sallii pahan. Lehtonen ei lainkaan kajoa tähän ajankohtaiseen keskusteluun.

Risto Saarisen tarkoitus on pohtia uskonnon ja väkivallan suhdetta. Valittavasti artikkelia, joka lähinnä kertoo kulttuuriantropologisesta uhriteoriasta ja eläinten käyttäytymisestä ja kytkee väkimmästä teodikean tavallisen väkivallan selittämiseen, on jotakuinkin mahdotonta pitää käsillä olevan teoksen tarkoituksena.

Teoksen lopettaa Jaana Hallamaan artikkeli moraalien ja uskonnon suhteesta. Hän kysyy muun muassa: voiko moraalissa argumentaatiossa käyttää uskonnollisia perusteluja, voiko moraalilla käyttää uskonnon kritisoimiseen ja onko moraalien ja uskonnon välillä ristiriitaa. Hän myös havainnollistaa ongelmia onnistunein esimerkein. Hallamaa kirjoittaa kanta-aottavasti, mikä on paikoin piristävää ja ajatuksia herättävää. Tätä aihepiiriä olisi tietenkin ollut perusteltua tarkastella ties minkälaisista näkökulmista; tässä Hallamaa on omaksunut varsin käytännöllisen lähestymistavan.

Mikä on keskeistä?

Hallussani ei ole objektiivista luetteloa modernin uskonnonfilosofian keskeisistä kysymyksistä, mikä ei tietenkään estä minua huomauttamasta eräistä häiritseväistä puutteista.

Ensinnäkin jumalatodistukset loisivat poissaolollaan (Niiniluodon parisivuista katsausta ei voi mitenkään laskea läsnäoloksi), vaikka pienikin vilkaisu alan lehtiin ja teoksiin osoittaa, etteivät ne ole kadonneet mihinkään. Niiden käyttötarkoituksessa on kyllä

havaittavissa muutos: Jumalan olemassaoloa yritetään yhä harvemmin *todistaa*; sen sijaan yleensä ajatellaan, että argumenttien, joita arvioidaan usein kumulatiivisesti, tehtävä on tarjota *hyviä perusteita* uskolle. Toiseksi Jumalan attribuuteista keskustellaan paljon, mutta ei tässä teoksessa. Mitä tarkoittaa Jumalan kaikkivaltius tai kaikkietäisyys? Onko ihmisen vapaus yhteensopiva niiden kanssa? Onko Jumalan käsite sisäisesti johdonmukainen? Tällaiset kysymykset jäävät teoksen ulkopuolelle. Kaksi muuta paitsioon jäävää keskeistä aihetta, jotka sitä paitsi käyvät alati ajankohtaisemmiksi ja uskoakseni kiinnostavat suuresti myös maallikkoja, ovat uskonnon ja tieteen välinen suhde sekä uskonnollisen pluralismin haaste. Kaikkien yllä mainittujen aiheiden joko totaalista poissaoloa tai täysin riittämätöntä käsitelyä pidän vakavana puutteena.

Uskon ja järjen väliseen tuiki tärkeään suhteeseen ei tehdä systemaattista eikä likimainkaan kattavaa katsausta, vaikka aiheeseen toki otetaan kantaa siellä sun täällä (on myös tarpeen huomauttaa, että – toisin kuin eräät kirjoittajat näyttävät olettavan – uskon ja järjen suhde ei ole yhtä kuin uskon ja tieteen suhde). Edelleen on todettava, että uskonnollisen kielen filosofisiin ongelmiin ei suoriteta yleiskatsausta kahdesta kielifilosofisesta artikkelista huolimatta. Lisäksi moderneista pääsuuntauksista vain wittgensteiniläinen fideismi esitellään kyllin kattavasti. Yleensäkin ottaen mukana oleville keskeisille aiheille – esimerkiksi uskonnollinen kokemus ja pahan ongelma – olisi pitänyt omistaa enemmän sivuja, nyt ne katsastetaan liian pikaisesti.

Teoksessa on jo nyt yli 400 sivua – vaadinko mahdottomia? Vaatimuksia voidaan perustella sillä, että osan teoksen aiheista ja artikkeleista olisi huoletta voinut jättää pois keskeisempien tieltä; itse asiassa osan niistä olisi huoletta voinut jättää pois, vaikka sivumäärää olisi ollut varaa lisätäkin. Artikkeliarvioiden yhteydessä kävi jo ilmi, että joitakin artikkeleita on vaikea pitää keskeisiä uskonnollisfilosofisia kysymyksiä käsittelevinä tai muuten onnistuneina. Kun ynnäämme tähän kahdessa edellisessä kappaleessa mainitut puutteet, ei tule yllätyksenä, että *Uskonnonfilosofian* 420 sivulta löytyy suhteellisen vähän keskeistä uskonnollisfilosofiaa.

Johdattaako teos?

Edellä esitetyn perusteella lienee selvää, että *Uskonnonfilosofia* ei johdata ainakaan modernin uskonnonfilosofian keskeisiin kysymyksiin. Mutta onko perusteltua sanoa, että teos on ylipäätään luonteeltaan *johdattava*?

Teoksen artikkelimuotti herättää tietenkin kysymyksiä. Jos kirjoittajia on näinkin paljon, pitäisi toimitustyössä pyrkiä yhtenäisyyteen, eheään kokonaisuuteen. Tässä tehtävässä ei olla onnistuttu: tuloksena on kasa eritasoisia artikkeleita, joista ei muodostu kiinteää asiakokonaisuutta ja jotka jäävät toisistaan irrallisiksi. Niiden välillä ei ole jatkumoa, eikä lukijaa johdateta artikkelista tai edes osiosta toiseen – teoksesta puuttuu punainen lanka, juoni. Kaikkia yksittäisiä artikkeleitaakaan ei voi pitää luonteeltaan erityisen johdattavina, mutta onneksi niiden enemmistö on ainakin kohtalaisen selkeitä. Yhtä kaikki on vaikea uskoa, että uskonnollisfilosofiaan perehtymätön lukija tuntisi kirjan läpi kahlattuaan ”kokeneensa johdatuksen” eli päässeensä hyvin jyvälle siitä, mitä uskonnollisfilosofia on ja mikä siinä on keskeistä.

Uskonnonfilosofia on kai parhaiten ymmärrettävä artikkelikokoelmaksi, jossa kotimaiset teologit ja filosofit varsin vapain käsin esittelevät uskontoon liittyviä tutkimus- tai kiinnostuksen kohteitaan, mutta syvempää koherenssia siinä on vaikea nähdä. Onkin hankala sanoa, kenelle ja mihin tarkoitukseen teos varsinaisesti sopii. Avoimeksi jää, onko sillä mitään annettavaa tuolle epämääräiselle ”kenelle tahansa”, joka on kiinnostunut uskonnollisten ja maailmankatsomuksellisten kysymysten pohdinnasta. Tämä on tietenkin pitkälti tapauskohtaista, tosin ainakin kokonaisuuden suhteen on vaikea välttyä epäilyksiltä. Toki teoksesta löytyy yksittäisiä mielenkiintoisia artikkeleita useampaankin makuun – itse pidin erityisesti Marja Suhosen ja Timo Koistisen kirjoituksista.

Oppikirjakäyttöön *Uskonnonfilosofiaa* ei voi varauksetta suositella; toisaalta, jos halutaan pitäytyä suomenkielisessä kurssikirjallisuudessa, ei varteenotettavia vaihtoehtojaakaan oikein ole.

Tyhjiö jää kuitenkin täyttämättä.

Antti Syrjälä